

TRADITSIOONILINE NÄGEMUS MAAILMA IDEAALSEST KORRALDUSEST UDMURDI MÜTOLOOGILIS-RELIGIOOSSES SÜSTEEMIS

Tatjana Vladõkina, Vladimir Vladõkin. Udmurtia, Iževsk

Inimesele on omane unistada tulevikust. On üsna loomulik, et mida enam komplitseeritud on maailm, seda mitmekesisemad ja rikkalikumad on inimese vaated tuleviku maailma korraldusele. Spontaansed vaated, unistused reaalsuse ideaalsest korraldusest lähevad järk-järgult üle integreeritud süsteemideks, mis on kogu maailmas laialt levinud kui sotsiaalsed utopiad. Õpetlased on keskendanud oma tähelepanu filosoofide, sotsioloogide ja majandusteadlaste loodud utopiasüsteemide uurimisele, kuid kahjuks on nad väga vähe huvitunud selliste spontaanselt rahva seast ilmunud utoopiliste ideede ajaloost.

Kõige rikkalikumad allikad udmurdi sotsiaal-utoopiliste vaadete osas on nende paganlikud palved - *kuris'kon*, mille tekste on publitseerinud B. Munkácsi (1887), J. Wichmann (1893), G. Vereštšagin (1886, 1889), N. Pervuhhin (1888-1889), I. Vassiljev (1906) jt. Ehkki udmurdi *kuris'konid* on olnud ammu tuntud, pole neid veel spetsiaalselt uuritud. On vaid mitmeid eri publikatsioone, kus on käsitletud udmurdi palvetekstide poeetilisi (Aituganova 1986), muusikalisi ja lingvistilisi aspekte (Nasibullin, Hruštšova 1986). Käesoleval juhul püüame analüüsida udmurdi *kuris'kone* rahva arusaamade kontekstis ideaalsest elukorraldusest.

Vaatleme üht kõige tüüpilisemat *kuris'koni* teksti, mille on üles kirjutanud B. Munkácsi 1886. aastal Saktapi külas Malmõži kreisis. Et analüüs oleks hõlpsamini jälgitav, esitame teksti täielikult. Tõlkimine mõjutab kindlasti sellise teksti mõistmist, milles iga sõna on tähendusrikas ja täis keele iseärasustest lähtuvaid ainulaadseid nüansse. Õeldakse, et tõlge on vaiba tagakülg.

“Oste, Inmar, voršud, suur mudor, Kõltšin-Inmar! Me näitame sulle austust täis kruuside ja värskete leivapätsidega. Las saab parim osa sinule, jääk on maksukohustuseks suurele tsaarile. Lase suur tsaar elada rahu ja hästi ja ärgu olgu ta vihane. Lase mind piisavalt omada vara, et ära maksta oma kohustused. Lase mu rukkikülvil kasvada nagu sinu maasikatel, lase tulla juuri 30, kõrsi 20, teri 1000, roosid kõrred hõbedaste rukkipeadega! Lase, et oravad ei lippa ümber põllu, et rebased ei jookse üle, et kärbid ei torma.

Too sooje vihm, lõunatuuli, anna soodsaid aastaid. Päästa õiste õnnestuste eest, raud-, vask- ja hõbemõõga eest, päästa meid endid pilvede eest, mis on kui veri ja kui punased marjad.

Kui me toome viljavihke rehepõrandale, lase neid olla piisavalt, et tuleks kuhje 12 toega - et küün saaks vihkudega täidetud.

Kui me lööme kootidega, lase teri olla rikkalikult, et salved saaksid nii täis, et kellelgi ei annaks seal liigutada.

Kui ma lähen jahile, juhi mu koer metslooma juurde, et ta haaraks teda käppade ja hammastega. Kiiresti, nagu tulvab jõgi, juhi kohevate sabadega loomi otse sinna kohta metsatihnikus, kus mu püüinised on välja pandud.

Anna mulle heaolu, et inimene, kes kuuleb, see kuuleks, ja inimene, kes näeb, see näeks päikesetõusust päikeseloojanguni meie head kuulsust.

Lase mu majapidamine olla täis nobedaid lapsi, et nad võiks rutata ja lennelda nagu pääsukesed enne vihma.

Lase mul panna mehele seitse tüdruku noortele meestele, kes elavad jõe teisel kaldal, ja võtta üheksa miniat jõe sellele kaldale.

Lase mul elada kogu elu naisega, kes on esimene, keda ma olen näinud, lase mul elada koos mu esmasüündinud lastega kuni surmapäevani.

Oste, Inmar! Lase varss olla mära juures, lase tal saada heaks hobuseks valge tähekesega laubal. Lase vasikas olla lehma juures, lase tal kasvada suureks ja anda küllalt piima ja võid. Lase talled olla lammaste juures. Lase neil kasvada suureks ja anda siidist villa.

Lase olla kanu ja tibusid sama palju kui aias teibaid. Lase vesi olla kaetud hanede ja partidega nagu lehtede ja lilledega.

Ma ei tea, mida veel ma võin paluda sind teha - rohkem, kui ma olen palunud. Mõtle sellele ise, hoolitse kõige eest, mu suur Inmar". (1887).

Kuris'koni tekst annab tunnistust udmurdi vastava traditsiooni arenemisest ja ürgsusest, eriliste sümbolkujundite, sõnakombinatsioonide esinemisest, millest enamus on struktuurilt nii arhailised, et neid on raske tõlkida tänapäeva udmurdi keelde. Mõnede sõnade ning sõnakombinatsioonide - vahel kõige tähtsamate - tähendust ei saagi enam adekvaatselt kindlaks määrata, sest see on ammu unustatud. Kuid ometi on nad säilinud, sest teksti stabiilsus ja puutumatus oli väga oluline - selleta on teksti peetud mõjutuks, vigaseks. Teksti terviklikkus pidi mõju avaldama "ideaalmaailma" terviklikkusele, mida see sakraalne pöördumine kirjeldas. Juhuks kui tekst oli rüvetatud, võtmesõnad välja jäetud või asendatud, palve vorm muudetud, lisati vabandav vormel. Nagu juba öeldud, on udmurdi kuris'konil kanooniline struktuur: 1) pöördumine jumaluste kogu hierarhia poole, kes mõjutavad inimest, tema sotsiaalset ning looduslikku keskkonda; 2) põhiosa, mis sisaldab palveid jumalustele; 3) vabandav pöördumine jumaluste poole koos lootusega, et nad soovidele vastu tulevad. Märkatav on ringitaoline struktuur *jumalad-palve-jumalad*. Ilmselt on see valitud ettekatsetult, teistkordne pöördumine jumaluste poole oli mõeldud efektiivsuse suurendamiseks, pealegi muudab jumaliku juurde naasmine palve lõpus selle üksikasjaliku sakraalse ringi struktuurilt stabiilseks ja isegi terviklikuks. Udmurdi kuris'konide kolmekihiline ülesehitus on vastavuses

maailma trihhotoomilise mudeliga, kus kõrgeim tasand on jumalustele ja keskmisel tasandil elavad inimesed, kes oma arvukate murede, soovide ja lootustega pöörduvad kõrgemate ja madalamate jumalate poole.

Udmurdi palvete tekstid on täis kujundeid ja sümboleid, neil on kunstiline vorm, nad on oma eepilisuses emotsionaalsed, rütmistatud ja mõnikord kõlaliliselt kujundatud (rukkipõllud roogsete kõrtega, hõbedased rukkipead kuldteradega; laialt kasutatud maagilised kujundid: 30 juurt, 12 kõrt, 1000 tera; raud-, vask-, hõbemõõgad kaitsmas õnnetuse eest; verekarva punased marjad; pilved; “kohevsabad” - ulukid, keda püütakse püünistega; paadid on kantud jõe voolust; lendavad ja roomavad pahad sõnad). Tulemuslikult on kasutatud alliteratsiooni, väljendusrikkaid sõnapaare: *kõldis’-vordis’* (looja-hoidja), *šud-bur* (õnn-tervis, õnn-rahuldus), *ulon-võlon* (elu), *usvkamon-veramon* (ütleva-kiitlema), *šunõt-n’ebõt* (soe-pehme), *kõlõs’-õmõs’* (mitte-vaenulikult), *berlo-val-l’o* (hiljem-varem), *šudõsa-s’erekjasa* (mängimine-maabumine), *užanõ-l’ukanõ* (töötama-koguma), *zarn’i-azves’* (kuld-hõbe) jne. Informatsioon maailma ideaalsest korraldusest realiseeriti ja esitati ideaalseimas vormis, või nagu me eelistame praegu ütelda, - järgitud on vormi ja sisu ühtsust. Ideaali teostamine nõudis täpseid vahendeid. Kõik pidi olema nii ilus ja täiuslik, et see meeldiks jumalustele ja nad ei keelduks sellest. See oli määratud tugeva psühholoogilise mõju avaldamiseks nii palujale kui ka kuulajatele. Peale selle aitas see püha teksti vastu võtta ja meeles pidada ning ühtlasi täielikult teistele põlvkondadele edasi anda. Sõnale anti sakraalne tähendus. Palve lugemine ise oli võrreldav maagilise loomise aktiga ihaldatava saavutamiseks.

Preester - *kuris’kis’* ei jätnud palve lugemisel kaanonit järgides ohtralt kasutamata ka oma improviseerimisuskust, mis kahtlemata muutis selle vastuvõtmise efektiivsemaks, sest kõike toimuvat tajuti kui loomist. Preester pidas enastki loojaks, ideaalse tuleviku loojaks inimestele, kelle nimel ta jumalate poole pöördus.

Kõneldes udmurdi kuris’koni tekstide erilisest semantilisest staatusest ideaalse maailmakorralduse traditsioonilise mõistmise seisukohalt, on oluline rõhutada nendesse kontsentreeritud mütoloogiat. Mütoloogilised pildid on mõnikord esitatud kujundlike vormelitenä.

Palved - kuris’konid sisaldavad väga rikkalikku informatsiooni udmurtide arusaamade kohta ideaalsest maailmakorraldusest koos selle tähtsaimate struktuuritasanditega *inimene-ühiskond-loodus*. See on suure ulatusega informatsioon eristatavatest detailidest kuni suurte sümbol-üldistusteni. Siin on kirjas praktiliselt kõik, mis inimõttlemisele on ideaalses maailmakorralduses oluline.

On huvitav peatuda prioriteetidel: mis on selles jumalustele suunatud palvete vaatekohast peamine? Selgub, et see on leib. Seda peetakse elu aluseks, siit ka nii tähenduslikud sümboolid nagu leib-või, leib-sool; vanne leiva juures.

See ei ole ainult udmurdi eripära; see on talupoja mõtlemisele üldse iseloomulik. Mütoloogilises kontekstis ei ole leib just peamine ja kõige traditsioonilisem talupoja toit, vaid on eeskätt elu sümbol. Peale leiva peab talupoeg hoolitsema karja eest. Ja pole juhuslik, et sellel on tähtis osa vaadete süsteemis, mis kõneleb ideaalsest elust. Põllumajandus ja talupidamine ilma karjakasvatusest on Kaama piirkonna tingimustes praktiliselt võimatu. Ideaalse elukorralduse saavutamiseks ja jumaluste soosingu garanteerimiseks on peetud väga tähtsaks ohvriloomade paljust. Seetõttu on ohvriloomi palvetekstides eraldi nimetatud. Need on hõbedaste hammastega ja kuldsete sõrgadega kullakarvalised härjad, kuldsete sarvedega ja hõbedase villaga oinad ihaldatavaks anniks jumalatele, kes inimeste arvates olid kohustatud neile vastukingitusi tegema, peamiselt muutma nende elu õnnelikuks kulla, hõbeda ja muude aaretega. Maagiline ohver pidi tuhandekordselt tagasi pöörduma ja uue imeküllusliku ning õnneliku elu kindlustama.

Udmurdid ei kujutlenud oma elu jahita. See oli neile rõõmuks ja puhkuseks. Oli kombeks öelda: “Udmurt on õnnelik metsas”. Ehkki küttimine polnud enam peamine elatusala ja vaid toetas majapidamist, ei unustanud udmurdi talupoeg vastavalt vanale traditsioonile oma palvetes ka seda ala. Seepärast on tekstides põimunud lõigud maaviljelusest ja küttimisest (rukis võiks kasvada vohavalt nagu paju või kase lehestik; nad tahaksid, et rukkipõld oleks nii suur, et orav ei jõuaks lipata ümber selle, rebane ei jõuaks joosta sellest üle, kärp tormata sellest läbi). Jahita ei kujutanud udmurdi talupoeg ette ei olevikku ega tulevikku. Muud udmurtide tegevusalad, eriti mesindus ja kalastus, on palves harva mainitud.

Majandustegevuse ideaali kõrval esitavad udmurdi kuris'konid üksikasjalikult andmeid ühiskondlike suhete kohta, alates kingitustest tsaarile ja lõpetades perekonnasiseste suhetega. Ja kõik see on palvetes esitatud mitte niivõrd reaalset, kuivõrd ideaalina.

Suhted kõrgemal tasandil (väljaspool talupoja tasandit) olid peamiselt seotud võimudega. Kuris'konides on nende sümboolseks kehastuseks Bõd'd'zõm Eksei - Suur Tsaar. Need on ühepoolsed ja ühenäolised suhted: talupojad pidid tooma andamit täiel mõõdul ja õigeaegselt. Sellega teema piirdubki. Talupojal oli neid koormisi raske kanda, seetõttu meenutatakse neid alati. Talupoeg oli nii kannatlik, et nõustus oma palvetes jumalustele kolmandiku või isegi poole oma rahast andma talle tundmatu tsaari kassasse. “Rõõmsalt ja meelsasti”, ilma vastuväidete ja vaidlusteta.

Ühiskondlike väärtuste süsteemis pöörasid udmurdid palju tähelepanu suhetele sugulaste, naabrite, kaasmaalaste ja üldse heade inimestega. Nemad määrasid sotsiaalse heaolu, elamisatmosfääri, ka edu või äpardumise majanduses või teistes ettevõtmistes. Udmurdid hindasid eriti oma reputatsiooni sugulaste,

kaasmaalaste ja sama hõimu liikmete seas. See, mida inimesed ütlevad, mis nad ütlesid, mis nad hakkavad mõtlema, tähendas palju. Üldsuse arvamus oli kõrgeim instants, selle otsus võis mõjuda paralüüserivald, võis põhjustada isegi surma. Seetõttu püüdsid inimesed end võimalikult hoida "roomavate ja lendavate sõnade eest", "kurja sõna ja kurja silma eest", "needuste-õnnetuste eest". Seda saavutada tähendas olla õnnelik. Soov saada oma sotsiaalses keskkonnas tiitel *jokad' ad'ami* - (täitsa)mees leiab väljenduse lauses: "Lase kõikides maades päikesetõusust päikeseloojanguni inimestel, kes kuulevad, kuulda minust ja inimestel, kes näevad, märgata mind". Udmurdi talupojad ei saanud luua kujutlust ideaalsest ühiskonnast kujutluseta ideaalsest perekonnast - põhilisest ühiskondlikust institutsioonist. Kujundlik-sümboolsete vahenditega on loodud väljendusriikas pilt perekonnaelust: naise valik, laste arv, perekonnaliikmete suhted, nende iseloomustus jne. Pöördudes jumaluse poole, palusid udmurdid: "Lase mind elada koos mu esmasündinud lastega kuni surmapäevani. Lase mulle antud tütardele ja poegadele elada edukalt nagu vidistavate pääsukeste pesakonnal".

Väga tähtsal kohal - ja võibolla eriti sotsiaalsete ja perekondlike harmooniliste suhete igavikulisest aspektist - on põlvkondade vaheliste suhete probleem. Isade ja poegade, vanade ja noorte vahelisi suhteid iseloomustavad spetsiaalsed rituaalid: vanematele pühendati ohvreid (*jõrpõd s'õton*) ja ohvripart, mis toodi esivanemate auks, et olla kindlad nende abile.

Kokkuvõttes tõestavad udmurdi palvete kuris'konide tekstid udmurtide kujutluste järgi, et eksisteerib ideaalne maailm sooja päikese all, kus soojad ööd on pestud rikkalikust vihmast, puhuvad mahedad tuuled, kust kõik õnnetused mööda lähevad. Hästi haritud talupojad on täis rukkipeid, rikkalik saak täidab aidad külluslikult. Maalilistel karjamaadel karjatatakse veiseid. Valge laubatahega varsad kappavad kärmelt, võisteldes nobedate noorte märkega kiiruses. Kari ja kodulinnud arvukate poegadega on rõõmuks silmale ja südamele. Ema Tšeptša ja teised jõed toovad eluandvat niiskust teraviljale ja rohule, kaitsevad metsi ja külasid tulekahjude eest. Metsatihnikutes on lugematul hulgal metsloomi ja linde. Ja see jõukus on piisav, et maksta riigikassasse makse, toita iseennast, elada tõelises heaoluühiskonnas, kostitada arvukaid sugulasi, naabreid ning kõiki häid inimesi; on, millega katta lauda ja midagi jääb ka aita. Talus elab suur sõbralik perekond, lahked vanemad töökate lastega, kes neid austavad. Perekonnas valitseb armastus ja üksmeel. Nad on selle poolest kuulsad üle kogu maailma. Seda õnnelikku maailma valvavad jumalused ja esivanemad, kellele on pühendatud parim osa kõigist varadest. Neile ohverdatakse imelisi loomi kuldsete sarvedega, hõbedaste sõrgadega, kuldvillaga.

See on skemaatiline üldistatud pilt udmurdi ideaalsest talupojaelust. Unistades ideaalsest maailmast, ei loo talupoeg tarbetuid illusioone, vaid tema soo-

vid on täiesti konkreetsed ja võivad tegelikult realiseeruda. Unistustes löi ta oma arusaamise ideaalsest maailmakorraldusest ökonoomselt ja kitsilt. Sellises maailmas eksisteerisid vaid hädavajalikud ja funktsionaalsed asjad: *Jumal-vaimud-loodus (ilm)*, *leib-küttimine-edu-kari*, *jõukus-perekond-tervis-õnn-prestiiz-jumalused*. Seal pole midagi liigset ja isegi puudub palju, mis võiks olla kasulik. Kuid talupoeg jätab selle palumata mitte üksnes seetõttu, et kardab olla jumalatele tüütav oma palvetega, vaid peamiselt seepärast, et ta on harjunud rahul olema sellega, mis tal on, ja saavutama kõike omaenese raske tööga (isegi kui usutakse kõrgemat sfääri). Nagu selgub, ei vaja inimene eluks palju. Tegelikult palub talupoeg jumalalt, et ta töö oleks viljakas, et loodus oleks talle helde ja soodus, ja et inimesed oleksid tema vastu kenad. Kõige muuga tuleb ta ise toime. Ta on agar oma vaadete ideaalset maailma ehitama omaenese kätega, mitte kusagil väga kaugetel, tundmatutel maadel, mitte taevas, vaid siin maa peal, oma majapidamises. Majapidamine ongi talupoegliku sotsiaalse utopia mudeli tuum.

Põlvkondade kogemust arvesse võttes ja oma praktilise mõistusega on udmurdi talupoeg üksikasjalikult loendanud ja määratlenud iga asja ning isegi püüdnud veenda oma jumalusi, et parim viis toime tulla selles patuses maailmas on talupoja majapidamine kui heaolu, stabiilsuse ja funktsionaalse kindluse kehastus. See pole juhuslik, et tema eluideaal, mis on esitatud palvetes, teostub tema majapidamises. Sellepärast kummardab udmurdi talupoeg peaaegu alati oma hõimu esiisade majapidamisi *gid-kua*. Tema jaoks on 30 *sageni* suurusel taluõuel - *azbaril*, mis kunagi pole kaetud härmatisega, kus kunagi pole kasvanud umbrohtu - eriline mütoloogiline tähendus. See on tema "ideaalmaailm", siin on tema paganlik paradiis. Kuid üksik talu või ka kõik talud ei suutnud tegelikku heaolu kindlustada. Nii on talupoja vaated idealistlikud ja isegi utoopilised, avatud kriitikale. Tegelikuses kannatasid udmurdid sageli, kui mitte pidevalt, loodusõnnetuste ja sotsiaalse ülekohtu all. Piitsa ja isegi surma eest raudahelates ei suutnud päästa ükski kuris`kon. Ja enam veel, saatus tõi udmurdi talupoegadele nii suuri kannatusi, et tundus, nagu oleksid nad unustanud kõik ilusa, igavese, südantsoojendava ja ka oma palvete kuris`konide sõnad, milles ideaalne elu nii väljendusrikkalt kujutatud oli.

Tõlkis Urmas Oras